

O mišljenju i prevodenju filozofije: prijevodi Aristotelovih djela Tomislava Ladana iz očišta prevodivosti filozofije i aristotelovske metafizike

Franci Zore

Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani

SAŽETAK: Tomislav Ladan u manje je od deset godina objavio četiri ključna prijevoda Aristotelovih djela, što polučuje filozofsku i filološku refleksiju o prevodenju antičkih filozofskih djela. Radikalno gledano, već se kod Platona postavlja pitanje samoga pisanja filozofskih spisa, pa se tim više danas možemo pitati je li filozofiju, koju možda uopće nije moguće pisati (i posljedično razumjeti), moguće prevoditi, je li uopće moguće prevoditi antičku filozofiju s višetisućljetnim razmakom. Pri prevodenju je moguće postaviti težište na različita prevoditeljska načela, no očuvanje doslovnosti i stranosti prijevoda čini se bliže filozofskom smislu prevodenja: pokazuje se naime da nije riječ toliko o samom prevodenju, koliko o smislu u kontekstu (su)filozofiranja.

Ključne riječi: *Aristotel; Tomislav Ladan; prevodenje filozofije; aristotelovska metafizika*

U osamdesetim godinama XX. stoljeća pojavili su se i pred ljubljanskim studentima filozofije i širom slovenskom »zainteresiranom javnošću« novi hrvatski prijevodi Aristotela Tomislava Ladana¹ koji su bitno preinačili kako slovensku recepciju Aristotela tako i pitanje prevodenja antičkih tekstova uopće. Možda danas posebice valja naglasiti da je naš tadanji studij u velikoj mjeri bio vezan za prijevode na jezik koji se tada službeno zvao »srpskohrvatski ili hrvatskosrpski« i koji je za većinu nas bio prvi drugi jezik; do iznimna zamaha u prevodenju filozofije na slovenski jezik došlo je tek s osamostaljenjem države te je danas drugi jezik prosječnoga slovenskoga studenta zacijelo engleski. Konkretizirat ću situaciju na primjeru Aristotela: prije Ladanovih prijevoda imali smo na slovenskom jeziku prijevode *Poetike* (1959) i *Nikomahove etike* (1964) koje je priredio klasični filolog Kajetan Gantar, dok smo glede *Metafizike*, *Organona* i *Politike* bili vezani uz dostupne i razmjerno nepouzdanе srpske prijevode² (samo rijetki od nas na svoje znanje grčkoga), a neki i na prijevode na

¹ *Nikomahova etika* (1982), *Metafizika* (1985), *Fizika* (1987) i *Politika* (1988).

² Za cjelovit prikaz dotadanih prijevoda na jezike bivše Jugoslavije, vidi M. Ježić: »O prijevodima Aristotela u nas. Pregled cjelovitih prijevoda, tipovi prijevoda, kulturnopovijesne opaske«, *Godišnjak za povijest filozofije* 5(1987), str. 285–308.

druge europske jezike, onda kada je znanje bilo dostatno za čitanje tako zahtjevnih tekstova. Sve se ostalo dogodilo kasnije pa danas imamo slovenske prijevode mnogobrojnih Aristotelovih spisa, različitih prevoditelja.

Rastom dostupnosti i specifičnosti Ladanovih prijevoda otvorilo se i pitanje prevoditeljskih načela koja bi valjalo rabiti pri prevodenju antičkih tekstova, posebice Aristotela, uključujući pitanje što primjena određenih načela znači za ciljni jezik, dakle u ovom slučaju hrvatski (koji dakako nije bio naš materinski jezik). Tada je najčešće pitanje hrvatskim kolegama bilo: Kako zvuče i djeluju Ladanovi prijevodi unutar hrvatskoga jezika? (Istina, obično u pojednostavljenoj verziji: Razumijete li vi taj prijevod?) Ujedno smo se pitali koja bi njegova rješenja imalo smisla rabiti i kod slovenskih prijevoda, budući da su posrijedi u velikoj mjeri bliski jezici.

Prvo što u tim prijevodima uočavamo jest njihova tijesna vezanost za grčki izvornik, što je tada bilo manje samorazumljivo nego danas.³ To ne znači samo neposredno prevodenje s grčkog nego i navođenje izvorne grčke terminologije (u kasnijim izdanjima Ladanovih prijevoda pojavile su se i dvojezične inačice), često s etimološkim tumačenjima, objašnjenjem konteksta prevodenja i terminologije u latinskom te suvremenim jezicima, što se u tim izdanjima imenuje kao »sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki)«. Tu spada i »kazalo pojmova« koje prati svaki prijevod. Drugo je prevoditeljeva filozofska i filološka refleksija prevodenja takvih tekstova što se obično pojavljuje kao »pogovor prevoditelja« i što barem do neke mjere upućuje na teškoće prevodenja takvih tekstova te objašnjava rabljena rješenja. Tako Ladan u pogovoru uz prijevod *Metafizike* otvara neke probleme koje pred današnjega čitatelja-interpretatora-prevoditelja postavlja intenzivna recepcija Aristotela kroz sveukupnu tradiciju, pri čemu je sam Aristotel bio »pretjerano veličan ili pretjerano umanjivan«,⁴ a ništa od toga ne olakšava pristup. Nemoguće je tradiciju interpretacija ignorirati, nemoguće ju je poštovati. Naime bilo bi posve promašeno retrogradno tumačiti Aristotela sa stajališta suvremenih znanosti, premda se upravo to nameće, budući da je »Aristotel na strukovni jezik europskoga mislilaštva utjecao kao nitko prije njega, a možda ni nakon njega.«⁵ »Prevodenje« Aristotelove (ili uopće bilo koje stare) misli u suvremeni (tj. novovjekovni, u najboljem slučaju – ako to uopće nešto znači – »post-novovjekovni«) kontekst i njegovu zavodljivu samorazumljivost zacijelo nije rješenje jer Aristotel nije naš suvremenik, što mora biti razvidno i iz prijevoda. No prije nego se opet vratimo

³ To doduše ne vrijedi za oba Gantarova prijevoda: u tom se kontekstu (i još više kod starijih Sovretovih prijevoda odlomaka predsokratovaca i nekih Platonovih djela) više postavljalo pitanje bi li antičke filozofske tekstove morali prevoditi filozofi ili filolozi. O tomu da je u bitnom smislu ta dilema umjetna, više kasnije.

⁴ T. Ladan: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 375.

⁵ Ibid., str. 376.

Aristotelu i Ladanovu pristupu prevodenju njegovih tekstova, nekoliko općenitih riječi o prevodenju filozofije.

I.

Prevodenje filozofije⁶ predstavlja poseban hermeneutički i filozofski problem⁷, kako na razini cjeline teksta tako i na razini terminologije, a posebice to vrijedi za prevodenje tekstova koji su temeljno povezani s razumijevanjem sadržaja, a ne samo s formalnim poznavanjem jezika. Pod tim obično mislimo na prijevod umjetničkih djela, napose pjesništva, no isto, u još većoj mjeri, vrijedi i za filozofiju: u pjesništvu (pjesnikovanju) i filozofiji (mišljenju) nema ni jednoznačna izvorna značenja, a kamoli savršena prijevoda. Riječ je samo o novim razumijevanjima, dakle novim interpretacijama i prijevodima, a sve se to zbiva unutar širokoga polja između sporazuma i nesporazuma.

Neke su teškoće jezične naravi i odnose se na prevodenje svekolikih tekstova. Izražajne mogućnosti različitih jezika doista jesu različite, premda na određeni način svaki jezik može izraziti sve. Problem se dakle ne može postavljati dok se krećemo u okviru jednoga (vlastitoga) jezika, nego tek kad je posrijedi sučeljenje dvaju jezika. Različiti gramatički uzorci različitih jezika zahtijevaju i različite informacije, budući da se ne pokrivaju glagolski oblici (primjerice vremena, svršenost ili nesvršenost), imenice izražavaju (ili ne izražavaju) spol, jezik se koristi (ili se ne koristi) dvojinom i slično. Iz toga već proizlaze »tehničke« poteškoće pri prevodenju, a još nismo ni na razini značenja riječi. Neke pojmove koje u vlastitom jeziku ne možemo neposredno izraziti možemo uvijek dodatno opisati; veći pak problem nastaje kad se u jeziku prijevoda moramo odlučiti za jednu inačicu na mjestu gdje to piscu izvornika nije trebalo, primjerice u slovenskom za dvojinu ili množinu. Jakobson tvrdi: »Jezici se bitno razlikuju po tome što *moraju* izražavati, a ne po tome što *možu* izraziti.«⁸ Teškoća se dakako primjereno umnaža kad je posrijedi prijevod prijevoda.

Pri prevodenju pjesništva i filozofije nastupaju dodatni bitni problemi, budući da je »poezija po definiciji neprevodiva. Moguć je samo kreativan prijenos.«⁹ Isto vrijedi i za prevodenje mišljenja, odnosno filozofije. Složimo li se s Heideggerom da

⁶ Ovo poglavlje predstavlja donekle preraden odlomak iz knjige F. Zore: *Obzorja grštva. Logos in bit v grški filozofiji*. Ljubljana 1997., str. 18–24.

⁷ O tome vidi R. Svetlič: »Teza enega pravilnega odgovora – med R. Dworkinom in G. W. F. Heglom«, *Dignitas* (2011) 49/50, str. 105–117.

⁸ R. Jakobson: »O lingvističnih vidikih prevajanja«, u: *Lingvistični in drugi spisi*, Ljubljana 1989., str. 208.

⁹ *Ibid.*, str. 211.

je »svako prevođenje već tumačenje«,¹⁰ tada to smisao nalazi samo u kontekstu onoga što razumijemo pod tumačenjem. To za njega znači misaono se spustiti, ući u neizrečenu stvar i time na nju pristati.¹¹ Tu su dakako na djelu sve značajke hermeneutičkoga postupka, posljedica kojega može biti tek zadovoljiv prijevod, pri čemu ne smijemo misliti da bilo kakav prijevod grčkoga filozofskoga teksta može nadomjestiti izvornik. Za filozofiju je već od Platona prijeporno je li ju uopće moguće pisati, a zacijelo ju nije moguće primjereno prevoditi.¹²

Posebnu teškoću pritom predstavlja grčki jezik, najviše kod najranijih grčkih mislilaca koji proizlaze iz drukčijega duhovnoga obzorja. Općenito možemo reći: »Starogrčki je mislitelj (primjerice Aristotel) *korijenski* mislio: slično (srodno) značenje najbolje izriču i u pravilu nose istokorjeni izrazi.«¹³ Pri prevođenju se niz takvih poveznica zbog drukčije naravi jezika nužno gubi ako prevoditelj ne želi riskirati preveliko nasilje nad vlastitim jezikom. U prijevodu možemo vidjeti samo pomoć (kadšto i zavodjenje) da se iz našega materinskoga jezika, u kojemu tim tekstom i u svezi s njim filozofiramo, približimo grčkom području kazivanja toga teksta.¹⁴

Svi se spomenuti problemi izričito pokazuju i reflektiraju i na početcima pisanja i prevođenja u slavenskom jeziku – prvi zapisani slavenski tekst je Ćirilov (Konstantinov) i Metodov prijevod Ivanova evanđelja – premda im nije pripisano veće spoznajno značenje: »prevoditeljeve teškoće pri očuvanju simbolizma spolova i kognitivna irelevantnost tog problema očito su najznačajnije pitanje najranijeg slavenskog izvornog djela, uvoda u prvi prijevod *Evangeliariuma*, što ga je oko 860. godine napisao utemeljitelj slavenske književnosti i liturgije Konstantin Filozof.«¹⁵ Posrijedi je prvo suočavanje grčkoga i starocrkvenoslavenskoga jezika, pri kojem Konstantin konstatira: »Prevodimo li grčki u neki drugi jezik, ne možemo ga svagda istoznačno obnoviti, i to se zbiva sa svakim jezikom što ga prevodimo.«¹⁶ Tu se ukazuju granice gdje nemoćnom ostaje i tradicija do-slovnog prevođenja (dakle prevođenja vezana za slovo, *λόγος, слово*), tradicija koju su njegovali Ćiril i Metod.

¹⁰ M. Heidegger: *Was heißt Denken?*, Tübingen 1954., str. 107.

¹¹ »Biti unutar« (*eingegangen sein*), vidi *ibid.*, str. 108.

¹² Vidi H.-G. Gadamer: »Heidegger und die Griechen«, u: *Hermeneutik im Rückblick*, GW 10, Tübingen 1995., str. 31.

¹³ A. Knežević: *Najstarije slavensko filozofsko nazivlje*, Zagreb 1991., str. 97.

¹⁴ Vidi F.-W. von Herrmann: »Übersetzung als philosophisches Problem«, u: *Zur philosophischen Aktualität Heideggers*, sv. III: *Im Spiegel der Welt: Sprache, Übersetzung, Auseinandersetzung*, D. Papenfuss i O. Pöggeler, Frankfurt am Main 1992., str. 114.

¹⁵ R. Jakobson: *ibid.*, str. 210.

¹⁶ Prema Vaillantovu izdanju uvoda navodi R. Jakobson, *ibid.*, str. 210. Pritom je opisan primjer kako su grčke muške imenice *ποταμός*, »rijeka«, i *αστήρ*, »zvijezda«, u slavenskom jeziku ženskog spola, *рѣка* i *звѣзда*, čime je izbrisana simbolička identifikacija rijeka s demonima i zvijezda s anđelima u Evanđelju po Mateju 7, 25 i 2, 9.

Kad je riječ o starocrkvenoslovenskom, posrijedi je zapravo umjetni jezik koji su u drugoj polovici IX. stoljeća, dakle na kraju razdoblja jedinstvenoga praslavenskoga jezika s mnogobrojnim narječjima (pritom valja biti svjestan da je »prije osam stoljeća rekonstruirani praslavenski samo prividna, varljiva predstava«, budući da je »cijepanje na istočne i zapadne Slavene« starije)¹⁷ zasnovali Ćiril i Metod na podlozi dijalekta solunskih Slavena. Taj je jezik bio razumljiv samo obrazovanom svijetu, a u velikoj se mjeri oslanjao i na grčki, prije svega u tvorbi riječi filozofske i teološke terminologije. Premda je općenito riječ o »najstarijem fiksiranom slavenskom dijalektu«, to je »već tipičan južnoslavenski dijalekt«.¹⁸ Nove su se riječi u solunski slavenski uvodile »dijelom iz govora zapadnih Slavena (Slovaka, ali i Slovenaca), a dijelom su bile umjetno stvorene od slavenske građe po uzoru na sukladne grčke riječi«.¹⁹

Glede izbora nazivlja te odnosa prema načinu izražavanja, oblikovale su se dvije prevoditeljske tradicije. U romanskim jezicima i engleskom čuva se nazivlje latinskoga izvora, s težnjom što većoj razumljivosti prijevoda i što većoj čitljivosti. U njemačkom i onim slavenskim jezicima na koje je utjecala tradicija Ćirila i Metoda više je u uporabi nazivlje domaćega izvora, dočim je prijevod točniji i doslovniji nego što je to bilo kod arapskih i latinskih prijevoda. Doslovno prevođenje vrijedilo je kao jedini i neprijeporni način prevođenja tamo gdje je bila prisutna težnja za vjernošću *logosu* (prije svega kod bogoslovnih spisa) i gdje je riječ bila shvaćena kao izvorni nositelj smisla.²⁰ Uporaba terminologije domaćega izvora nije važna samo zbog vlastita prevoditeljeva jezika, nego »je *dosljedno* prevođenje stranih riječi jamstvo istinskoga *promišljanja* sadržaja europske kulture«.²¹

Von Herrmann razlikuje doslovno (*wörtlich*), leksičko prevođenje, pretpostavka kojega je čovjek kao *animal rationale*, a odnosi se na prevodivi svakodnevni i znanstveni govor, od riječi vjerno (*wortgetreu*), što je misaono prevođenje, koje proizlazi iz čovjeka kao tu-bitka, a pripada jedinstvenom i neponovljivom pjesničkom i misaonom iskustvu s biti jezika.²² Pritom se von Herrmann oslanja na Heideggera, koji tvrdi da je riječ o povezanosti dvostrukoga iskustva biti jezika, preko izvornika i

¹⁷ F. Bezljaj: »Zakovitosti arealov v slovenski leksiki«, u: *X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1974., str. 7.

¹⁸ F. Ramovš: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, Ljubljana 1995., str. 17, 20.

¹⁹ A. Knežević: *ibid.*, str. 14.

²⁰ Preuzimam neke konstatacije T. Ladana iz pogovora hrvatskim prijevodima Aristotela i A. Kneževića: *Filozofija i slavenski jezici*, Zagreb 1988.

²¹ A. Knežević: »Ladanovi prijevodi Aristotelovih spisa: slavenska tradicija u europskom kontekstu«, *Filozofska istraživanja* 10(1990) 3(36), str. 738.

²² Vidi F.-W. von Herrmann: *ibid.*, str. 112 i 117. Vidi također M. Heidegger: »Der Spruch des Anaximander«, u: *Holzwege*, GA 5, Frankfurt am Main 1977., str. 354.

preko materinskoga jezika, u kojima se izriče mišljenje i gdje i prijevod – poput mišljenja – govori po »diktatu istine bitka«.²³

»Misaono prevođenje« je najproblematičnije na razini terminologije, ponajprije pri prevodenju riječi mišljenja ranih Grka, gdje terminologije kao takve uopće još nema.²⁴ Značenje svake grčke riječi više je »predznanstveno« i »predfilozofsko« nego što to iz obzorja suvremene znanstvene terminologije obično predstavljamo. Riječi koje nam se danas možda čine filološki posve primjereno prevedene, u drugom misaonom kontekstu govore nešto posve drugo. Povijesnofilozofska zadaća jest dakle misliti grčke riječi na grčki način, ali pretpostavka prevodenja kao mišljenja ostaje »misliti na način domaćega jezika«, što je na određenoj razini isto što i misliti uopće. Zato se pri prevodenju ranih mislilaca ne smijemo zadovoljiti anakronizmima, koje predstavlja kasnija terminologija,²⁵ premda to znači da nam prijevod ne približava original i ne čini ga razumljivijim, nego ga ostavlja u »čudnom i začudujućem«.²⁶ Cijena razumljivosti prijevoda je naime najčešće nerazumijevanje misli.

Pri traženju izvornoga značenja riječi Heidegger se pomaže etimologijama, s kojima su bili povezani objekti predbacivanja mnogih klasičnih filologa. Neovisno o pouzdanosti filološki utemeljenih etimologija na podlozi pretpostavki i rekonstrukcija, Heidegger utemeljuje svoje etimologiziranje isključivo filozofski (premda dakako ne bez filološkoga znanja) i ne zahtijeva »znanstvene« (tj. više ili manje pozitivističke) filološke potvrde. Gadamer tvrdi da su etimologije za Heideggera prema njegovim vlastitim riječima samo inspiracija i ilustracija.²⁷ Grčka riječ *ἔτυμος* (uobičajeniji izraz je *ἔτεός*) znači »istinit, zbiljski, pravi«, tako da etimologiju zapravo treba razumjeti kao stvar o kojoj zbori riječ, pokazanu u njezinu izvornom smislu.

O nasilnosti etimologije vjerojatno bismo mogli reći isto što Heidegger odgovara na predbacivanja o nasilnosti i samovoljnosti povijesnofilozofskih interpretacija uopće: »Čak je pred ovakvim predbacivanjem filozofsko-povijesno istraživanje svagda u pravu, naročito kad se upravlja protiv onih koji pokušavaju ostvariti misaoni razgovor između mislilaca. Za razliku od metode historijske filologije, koja ima vlastitu zadaću, za misaoni dijalog vrijede drugi zakoni. Oni su ranjiviji. U dijalogu promašaj ugrožava teže, dok na one koji griješe češće nailazimo«.²⁸

²³ M. Heidegger: *ibid.*, str. 328.

²⁴ Sličan problem znači danas misaono prevođenje Heideggera; o tome, vidi I. Urbančić: »Komentar k prevodu Herrmannovega besedila in oris poti«, *Nova revija* 7(1988) 73/74, str. 777–783.

²⁵ Više o pitanju prijevodne uporabe latinizama i grecizama, pa i domaćih riječi s drukčijim (obično reduciranim) značenjima, kasnije.

²⁶ M. Heidegger: *Grundbegriffe*, GA 51, Frankfurt am Main 21991., str. 96.

²⁷ Vidi H.-G. Gadamer: *ibid.*, str. 37.

²⁸ M. Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, GA 3, Frankfurt am Main 1991., str. XVII (predgovor uz drugo izdanje iz 1950. godine).

II.

Precizan prijevod Aristotela, možda posebice njegove *Metafizike*, jest nešto što nijedan suvremeni ciljni jezik, a napose njegov lektor,²⁹ ne može podnijeti. Do neke mjere svaki prevoditelj »popravlja« izvornik, kako bi tekst postao podnošljiv u ciljnom jeziku. Idući, već pretjeran korak jest da tekst želi učiniti što jasnijim i čitljivijim, lektoru i čitatelju ugodnim. To znači da nastoji iz teksta odstraniti svu udaljenost i stranost izvornika. Nipošto slučajno, govoreći o *Metafizici*, Ladan rabi grčku poslovicu: »Velika knjiga, veliko zlo«. Ta je poslovice dakako pisana upravo o toj knjizi, kako »čitateljima izvornika tako i prevoditeljima«, a kako onda ne bi bila i »čitateljstvu prethodnog [tj. njegova] prijevoda«?³⁰ Kao što ustanovljuje Ladan, »sastavi metafizike, negdje drugdje, mogu biti čitkiji, shvatljiviji i dopadljiviji«, dočim je »Aristotelov metafizički sustav, koliko god je uzoran i uredan toliko je i teško pristupačan baš zbog smišljene i stroge *demetaforizacije* filozofskih pojmova, uz ostale jezične, značenjske i tumačiteljske nepogodnosti«.³¹ Možda bismo mogli tu misao nastaviti s konstatacijom da je upravo »nepogodnost« jedna od značajki na Aristotelu zasnovane europske metafizike. Možda je upravo ta »nepogodnost« ono što prijevod mora očuvati. Ostavljajući ovdje po strani dodatnu priču o samom nastanku i sastavljanju knjige te njezinu naslovu, možemo samo reći da djelo »nije ni pisano kao što se djela pišu« te da »Metafizika ima tu sreću da joj se sve dovodilo u pitanje«.³² Ne vrijedi li to i za sveukupnu iz Aristotela proizlazeću europsku metafiziku?

Aristotelove rasprave vjerojatno nisu ni bile namijenjene objavi, nego čitanju u školama, što je uostalom i bila svrha starih filozofskih spisa, tako da nisu bile namijenjene ni onomu što danas nazivamo »akademski studij«, nego više »školi mišljenja«. Filozofiranje se ne događa *u* čitanju teksta, nego *uz* čitanje. Znanstvena analiza i pokušaji uređivanja i popravljanja Aristotelovih »nedosljednosti« ne samo da nisu stvar filozofije, to čak nije ni stvar filologije, ako se shvati u izvornom smislu »kao prijateljevanje s logosom«.³³ Je li moguće prijateljevati s *logosom* Aristotelove metafizike, takvim kakav jest, ili pak moramo potencijalnom prijatelju najprije popraviti neke karakteristike da bismo ga uopće mogli prenijeti? Je li to bol slike u zrcalu, nemogućnost prijateljevanja s vlastitom tradicijom? Nemogućnost suočenja s vlastitom »nepogodnošću«?

²⁹ Ilustrativna je bila lektorska intervencija pri mojim prijevodima određenih dijelova *Metafizike*: tri retka zajedno bila su označena natpisom »Ne razumijem!«.

³⁰ T. Ladan: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 375.

³¹ *Ibid.*, str. 377.

³² *Ibid.*

³³ B. Despot: »Metodsko uz prevod Aristotelove Metafizike«, *Filozofska istraživanja* 6(1986) 2(17), str. 569.

Aristotel je »uvoditelj jednog novog mislilačkog izraza«,³⁴ koji se odmiče od dotadanje filozofske tradicije, uključujući širenje uporabe neologizama, gdje »suhocā i zbijenost iskaza«³⁵ imaju prednost pred platoničkim pripovjedačkim stilom, i gdje je mišljenje još uvijek blizu istinskom pjesnikovanju (*Dichten*) i pripovijedanju priče (*μῦθος*), ujedno pak kroz dijaloge naznačeno kao unutrašnja ljudska drama. Aristotelove neizjednačenosti očituju se na svim razinama: »sklop i slog *Metafizike* neusklađen je, nepovezan, pa i zamršen. Sāmo djelo nije cjelovito, a ni njegov jezik nije ništa cjelovitiji«. ³⁶ Ali to ne smijemo razumijevati samo iz očista razmjerno neuobičajene sudbine *Metafizike*. Tu je posrijedi sudbina odista više aristotelovski nego platonski utemeljene europske metafizike i njezinih prednosti i teškoća. Kao što »znanstveno« utemeljivanje metafizike ne može izbjeći aporetičnost, tako ne može ni »znanstveno« prevodenje *Metafizike*. I kao što je u znanosti ta aporetičnost teškoća, tako je i u filozofiji ta aporetičnost – sāmo filozofiranje.

Kad govorimo o »znanosti«, utječemo se jednom od značajnih terminoloških pitanja Aristotelove filozofije: lučenje filozofiranja i znanosti iz te točke motrišta ispada neobično, budući da je upravo »prva filozofija« najviša *ἐπιστήμη*. Ali ako je jasan odgovor na pitanje smijemo li doista pod *ἐπιστήμη* misliti znanost u današnjem značenju riječi, jer je već višekratno bila pokazivana specifičnost novovjekovnoga razumijevanja znanosti koje je u temelju svakoga današnjega poimanja, još uvijek ostaje pitanje kako prevoditi riječ *ἐπιστήμη*. Prvo je pitanje treba li dosljedno ustrajati u prevodenju jedne grčke riječi jednom domaćom; prevoditeljska praksa obično pokazuje da takvo postupanje osjećamo kao nasilje nad ciljnim jezikom, budući da se konotacijska područja termina ne pokrivaju (što se pokazuje pri latinskim prijevodima). Ujedno pak prilagođivanje ciljnom jeziku sadržava i opasnost od pretjerana interpretativnoga nadograđivanja izvornika u smjeru »osuvremenjivanja« značenja. Ladanov prijevod, kao što je uobičajeno, za *ἐπιστήμη* ostavlja oba prijevoda, »znanost« i »znanje«, pri čemu je *γνώσις* isto tako »znanje« ili »spoznaja«. ³⁷ Pri prevodenju *ἐπιστήμη* sa »znanost« možemo se nadati da će čitatelj biti svjestan razlike između antičkoga i suvremenoga razumijevanja znanosti, no pri eksperimentalnijem, možda etimološki točnijem ili inventivnijem prevodenju riskiramo lošu razumljivost. »Zaborav« razlike između *γνώσις* i *ἐπιστήμη*, s dominacijom potonje, zacijelo se tiče i temelja same filozofije.

³⁴ T. Ladan: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 382.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*, str. 381.

³⁷ T. Ladan: »Kazalo pojmova«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 409. – U napomeni 3 na str. 2 prijevoda imamo tako primjer višejezičnog rječnika: »Grč. *ἡ ἐπιστήμη*; lat. *scientia*; engl. *science*; fran. *science*; njem. *Wissenschaft*; rus. *наука*. Sudeći i po prijevodima, najprikladnije je upotrijebiti riječ *znanost*, iako je često posrijedi i 'znanje«.

Još veće prevoditeljske poteškoće izaziva »višeznačna« riječ *λόγος*.³⁸ Ako je moguće kod Heraklita nešto i dosegnuti izvornim značenjem (recimo na tragu Heideggera), to kod Aristotela nije više moguće i smisljeno. Višeznačnost je dakako lažna: o njoj su počeli govoriti u latinskom (*ratio* i *oratio*) te u još većoj mjeri u suvremenim jezicima, a razlog je u tome da nemamo jedinstveno iskustvo *logosa* koje bi spajalo sva ta značenja. Ladanova rješenja variraju između »pojam, načelo, dokaz, odnos, govor«;³⁹ niz prigovora može biti dug, a spotiče se pri traženju primjerenijega rješenja. Možda bismo mogli »misliti grčki« tek ako bismo pod jednu domaću riječ obuhvatili sva značenja *logosa* od Heraklita do Novoga zavjeta?

Poseban su podvig pri prevodenju antičkih tekstova izvedenice glagola biti: *οὐσία, τὸ ὄν* i *τὸ εἶναι*. Ako se njemački barem s posljednje dvije još dobro (ili: dovoljno »prirodno«) nosi kalkiranjem (*das Seiende, das Sein*), to je u većini jezika nemoguće. Ladan se tako pri *οὐσία* odlučuje za »bivstvo, sućnost, sutnost«, pri *τὸ ὄν* za »biće, bitak, bivajuće«, pri *τὸ εἶναι* pak za »bit, bitak, biti«.⁴⁰ Za supstantivizirani participij i infinitiv ni slovenski nema pravo rješenje koje bi barem djelomice korespondiralo sa živim jezikom; uobičajeni izrazi »bivajuće« i »bit« nisu uporabni u svim slučajevima (riječ »bivajuće« je nemoguće rabiti u množini), a sami po sebi ne kazuju puno. Poznajemo »pri-sotnost« (*παρουσία*) i »od-sotnost« (*ἀπουσία*), ali ne i »sotnost«; zato je još najuobičajeniji prijevod »bitnost«, koji nije dio ni potencijalno živa jezika.⁴¹ Živi jezik može biti osnova živoga filozofiranja, a tehnički jezik u najboljem slučaju akademskoga, znanstvenoga proučavanja filozofije. No Aristotela nije moguće učiniti »živim« s proizvoljnim interpretacijskim varijacijama na mnogobrojna (ionako više ili manje loša odnosno nasilna) prijevodna rješenja. Kako je moguće u jezicima s loše razvijenom ontološkom terminologijom misliti ontološki? Možda »ontologija« nije zasnovana na riječima iz obitelji glagola »biti«? Je li zato metafizika tu manje »ontološka«, a više »mythopoietična«?

Filozofiranje je bitno povezano s jezikom filozofiranja; kadšto kažemo da je moguće filozofirati samo u materinskomu jeziku, a mogli bismo reći da je moguće i u slučaju jezične adopcije (posvojenosti od nematerinskoga jezika). No materinski jezik filozofije jest grčki i tu se susrećemo sa slučajem ne samo prevodenja teksta

³⁸ O mnogoznačnosti *logosa* vidi F. Zore: *ibid.*, str. 63–73, i J. M. Lozar: »Nietzsche and Heidegger«, *Synthesis Philosophica* 23(2008) 1(45), str. 123.

³⁹ T. Ladan: »Kazalo pojmova«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 403.

⁴⁰ T. Ladan: »Kazalo pojmova«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 397. – Vjerojatno jednu od najvećih teškoća izaziva sintagma, odnosno konstrukt *τὸ τί ἦν εἶναι*, što bi doslovno značilo nešto poput: »ono što bijaše biti«. Kod Ladana je to »štostvo, bit« (za razliku od *τὸ τί*, koja je »što, što je nešto«); *ibid.*, str. 407.

⁴¹ O tome vidi i D. Barbarić: »Teškoće oko prevodenja Aristotelova izraza *οὐσία*«, u: *Preludiji*, Zagreb 1988., str. 127–133.

nego i prevodenja filozofiranja. Kao što znamo iz antike, već prevoditeljske intervencije iz grčkoga u latinski nisu bile misaono nedužne, kamoli kad govorimo o suvremenim jezicima, uključujući suvremeni grčki (bez obzira na kontinuitet grčkoga jezika od antike do danas). Unatoč pisanoj tradiciji prijevoda (i prijevoda prijevoda) Aristotelove *Metafizike*, na prijevode u suvremene jezike, barem na europskom Zapadu, najviše su utjecali latinski prijevodi i komentari. Ladan upozorava na razliku između romanskih jezika i engleskoga na jednoj strani, gdje su latinizmi dio jezika i gdje je i aristotelovska terminologija vezana na latinsku prevoditeljsku i interpretacijsku tradiciju, te na germanske i slavenske jezike na drugoj strani, gdje je uporaba latinizama ograničena. No to je zapravo prednost jer i ta ograničena uporaba »više odmaže nego što pomaže, jer upotrijebe li se današnje tuđice za prevodenje izvornih Aristotelovih pojmova, dolazi do zamagljivanja i iskrivljavanja izvornog smisla teksta, koji se mnogo prozirnije, određenije i korisnije prenosi riječima slavenskog podrijetla.«⁴² Pravila izbjegavanja latinizama koji upućuju na srednjovjekovne interpretacije Aristotela te na novovjekovnu terminologiju (recimo »supstancija«), u velikoj se mjeri drži i većina suvremenih slovenskih prevoditelja antičkih tekstova, što je osnova na kojoj uopće može doći do suočenja grčkoga teksta s vlastitim jezikom. Izbor među »slavenskim« i »latiniziranim« prevodenjem proizlazi kod pojedinih prevoditelja iz »različitosti njihovih kulturno-povijesnih i jezikoslovnih«,⁴³ pa i iz filozofskih pretpostavki.

No problem nisu samo latinizmi, nego možda još u većoj mjeri grecizmi, koji su izgubili izvorno značenje, što je u antici unatoč ponekim značenjskim pomakom još uvijek odzvanjalo. Uporaba grecizama nije samo problem prijevoda u suvremeni grčki jezik, nego i u druge jezike; mi ih danas rabimo u ne posve jednakom značenju kao u antici: osim razlike između izvorne *θεωρία* i današnje »teorije«, možda su najzavodljiviji izrazi iz političke filozofije: »Naime, desetak općenito poznatih grecizama (kao *politika*, *demokracija* ili *tiranija*) obično se bez ikakva pridržaja ostavljaju i u prijevodu«. »Imenice kao *monarhija*, *aristokracija* i *demokracija* toliko su poznate da se obično i ne pita što one znače.«⁴⁴ Zapravo gubimo poveznicu između *polisa* i poli-

⁴² T. Ladan, »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 385. – Kritički o ovom Ladanovu stavu vidi B. Mikulić: »Metafizika ili 'prekonaravlje'«, *Theoria* 3–4(1985), str. 193–198. Mikulić smatra da je »Ladanovo arhaiziranje vođeno dobrom idejom da se za Aristotela nađe primjereniji prijevod. Ostaje jedino pitanje da li hrvatski (ili bilo koji drugi jezik) doista i po čemu možemo smatrati izvornijim od latinskog ukoliko iz njega ne progovara jedno vlastito mišljenje. Treba uočiti orijentaciju na riječ i njen magični odnos spram stvari, tako karakterističnu za Heideggera i njegove sljedbenike, a ne na rečenicu kao cjelinu iskaza. No strategija posličenja, razlaganja i rekonstrukcije morfološke slike riječi zajednička je i latinskim i novim prijevodima. Ako su princip i strategija isti, onda možemo očekivati da će isti ili sličan biti i krajnji rezultat.«

⁴³ A. Knežević: »Prevodenje Aristotelovih spisa u nas – nazivlje«, *Godišnjak za povijest filozofije* 5(1987), str. 314.

⁴⁴ T. Ladan: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Politika*, Zagreb 1988., str. 277.

tičkoga (te time i antičke političke filozofije), da ne spominjemo zagonetnu riječ *πολιτεία*, koja ne znači ni »državu« (kako obično prevodimo naslov Platonova spisa) niti »policiju« (što bi bila najneposrednija izvedenica).⁴⁵ Kako tvrdi Ladan, Aristotel barem u *Metafizici* nije bio »ljeporečiv pisac«,⁴⁶ ali unatoč tomu je »riječi uzimao veoma ozbiljno«. Zato bi bilo primjereno da ih ozbiljno uzima i čitatelj, interpretator i prevoditelj; svaka unaprijed proklamirana proizvoljnost i varijabilnost jest značenje pomanjkanja filo-loškoga i posljedično filo-zofskoga osjećaja i prije svega znak filautije, koja upućuje više na nadmenost nad tekstem nego na zanesenost njime. Zato se »doista ne treba bojati *doslovnosti*, iako je ta kao doslovnost tek obradbeni uzor koji se u cijelosti nikad ne postiže, ali nas nedvojbeno vodi cilju.«⁴⁷ Doslovno je ono što i nas i tekst vodi *do slova* (*λόγος*), pa bili to arhaizmi ili pak novotvorenice. Doslovnost nas naime prije ili kasnije dovodi do potrebe za tvorbom novih riječi u vlastitom jeziku. To nije tako u opreci s vjernošću izvorniku, budući da je »dobar dio nazivlja koje Aristotel uvodi, ili se njime služi, umjetan već u odnosu prema ondašnjoj svakodnevnoj porabi i riječi i izričaja i rečeničkog sloga.«⁴⁸

Ladanov je cilj bio »zadržati Aristotelov oblik rečenice, raspored njezinih dijelova te položaj i smislenu nosivost samih riječi ili usko stručnih natuknica.«⁴⁹ Vjerno se »pridržava nešto starijeg (ali i sigurnijeg) navičaja da se temeljni pojmovi prevode uglavnom isto.«⁵⁰ Bliži je »klasičnom, filološkom prevodenju«, budući da se ravna prema načelu da prijevod »nastoji što vjernije slijediti i Aristotelovu rečenicu i izričaj i same riječi, pa i njihovu tvorbu, korijen i smisao«, i sve to »uz izričitu nakanu da se slavenskim (hrvatskim) riječima izraze temeljni pojmovi«, ako je moguće, »poznatim«, ako pak ne, »novoskovanim zamjenbenicama.«⁵¹ K tomu bismo mogli dodati da kadšto nove riječi u primjerenom duhu ciljnoga jezika kazuju više nego uvriježene riječi s preinačenim značenjskim registrima, posebice pak one koje pridobivaju u novovjekovnoj filozofiji druga značenja. I nova riječ, tvorena u duhu jezika, može govoriti sama za sebe.

⁴⁵ O tome, vidi *ibid.*, str. 278 i dalje.

⁴⁶ To je dodatni argument za tezu da »prevoditelj ne smije biti ni protiv barbarizama, novotvorina i zastarjelica (ukoliko ih zahtijeva ili barem dopušta narav teksta). Već po samoj svojoj naravi, kao višejezičnik, on i ne može biti nekakav zaprisegnuti jezični čistunac« (T. Ladan: »Sadržaj i izričaj Aristotelove Fizike«, u: Aristotel, *Fizika*, Zagreb 1987., str. XXIX).

⁴⁷ T. Ladan: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 386.

⁴⁸ T. Ladan: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Nikomahova etika*, Zagreb 1982., str. 243.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 245.

⁵⁰ T. Ladan: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 390.

⁵¹ *Ibid.*, str. 392.

Ladanov prijevod izbjegava uvjeravanje, uljepšavanje, uglašavanje i dopunjavanje,⁵² cilj je »ne učitavati u sâm piščev tekst odviše hermeneutičkih sastojaka«. ⁵³ Oslanja se na razliku između doslovne i »točne« metafraze (*translatio/versio*, *Übertragung*, prijenos; »slovčano i slogovno vjerno pretakanje«) i »lijepše« parafraze (*tractatio*, *Übersetzung*, prijevod/opis/prepričak; »u duhu materinskog jezika«).⁵⁴ Ukoliko pak metafraza može biti ishodišno hvalevrijedna namjera, istodobno pak znamo da u svojoj krajnosti može prvesti do zahtjeva za »znanstvenom objektivnošću« razumijevanja i prevodenja. Dodati bi valjalo još teže filozofske posljedice parafraze: duh materinskoga jezika, dakle jezično i stilsko »posuvremenjivanje«, brzo može slijediti i duh suvremena mišljenja, dakle povećanje mogućnosti da se u interpretativnu težnju za jasnoćom utiskuju novovjekovne preinterpretacije, u slučaju Aristotela često i neotomističke. Jasno će zvučati ono što će iz antičkoga teksta odstraniti sve drukčije i strano te prikazati antičkoga mislioca kao »našega suvremenika« – posrijedi je zahtjev za »popravljanjem« i »posuvremenjivanjem« Aristotela. Zato najvjerojatnije svaki prijevod (premda nehotice) živi u aporiji između njih ili, ako kažemo s Ladanom: »Pri tome je važno napomenuti da se zahtjev za doslovnošću ne shvati doslovno«. ⁵⁵ U svakom se slučaju treba boriti protiv »samorazumljivosti« tuđica (latinizama i grecizama) i »uvriježenih« domaćih riječi.

Jedna od svrha prijevoda antičkoga teksta, u vrijeme neznanja grčkoga jezika, može biti i kulturni (»prvorazredni kulturni događaj«)⁵⁶ i prosvjetiteljski. No ako s tim nije povezano otvaranje obzorja mišljenja u vlastitom jeziku, filozofska zadaća zapravo nije obavljena. Ako bi posrijedi bilo samo to prvo, tada je legitiman i prijevod koji tekst »posuvremenjuje« i »približuje«. Ako je svrha drugo, tada mora čuvati i udaljenost i stranost izvornoga teksta, koji može navesti čitatelja kako na mišljenje *o* vlastitom jeziku tako i na mišljenje *u* vlastitom jeziku, dakle na jedino moguće mišljenje koje nam, zbog izmicanja jezika »vrela«, i samo sve više izmiče. Prijevod je dobar kad pokaže granice prevodenja i mišljenja, a njegovi su najveći neprijatelji jasnoća i samorazumljivost. Ladan tvrdi: »Povijest utjecaja uvijek je povijest ili tumačenjâ (u istom jeziku) ili prevodenjâ (u drugim jezicima), a i jedna i druga počesto nisu daleko

⁵² Vidi *ibid.*

⁵³ *Ibid.*, str. 391.

⁵⁴ Vidi *ibid.*, str. 391–392.

⁵⁵ T. Ladan: »Sadržaj i izričaj Aristotelove Fizike«, u: Aristotel, *Fizika*, Zagreb 1987., str. XXVI.

⁵⁶ B. Despot, *ibid.*, str. 570.

od povijesti zabluda«.⁵⁷ To ne smijemo razumjeti kao kritiku loših interpretatora i prevoditelja, nego kao zadaću živa filozofiranja.

Nadalje, nije plodno ishodište opreka između filozofskoga i filološkoga pristupa prevodenju: »Uostalom, nije razložno suprostavljati stožerno 'ljubav prema jeziku' (filologiju) i 'ljubav prema mudrosti' (filozofiju), ako ni zbog čega drugog onda barem zbog toga što im je *ljubav* zajednička«.⁵⁸ Možda je to upravo bitna sastavnica što je filologija i filozofija u svojoj znanstvenoj ediciji zaboravljaju, a nužna je za uspješno prevodenje. Prevoditelj može prevoditi samo filozofski tekst iz onoga jezika s kojim može *prijateljivati*. Filološki je aspekt za razumijevanje filozofije važan kao i *logos* za filozofiju: »*Philologia* kao prijateljivanje s logosom jedan je od konstituensa filozofije«.⁵⁹ Despot također upozorava da nas Ladanov prijevod vodi na »metodsko bespuće, na kojemu samo filozofirajući i prijateljujući s logosom možda možemo iznaći 'naš' put«, pri čemu »filozofijska aporija ('bespuće') u tom slučaju ne otpočinje s 'interpretiranjem', nego s pitanjem o uvjetu mogućnosti mogućih interpretacija uopće«.⁶⁰ Za prevoditelja koji se približio tom cilju opravdano kažemo da je svoju zadaću – koja *nije* prije svega u tome da antički tekst prenese u domaći jezik za analfabe svih budućih pokoljenja – obavio uspješno.

LITERATURA

- Aristotel:** *Fizika*, predgovor, prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, talijanski, ruski) Tomislav Ladan, Zagreb 1987.
- Aristotel:** *Metafizika*, prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki) Tomislav Ladan, Zagreb 1985.
- Aristotel:** *Nikomahova etika*, prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan, Zagreb 1982.
- Aristotel:** *Politika*, prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki) Tomislav Ladan, Zagreb 1988.
- Barbarić,** Damir: »Teškoće oko prevodenja Aristotelova izraza οὐσία«, u: *Preludiji*, Zagreb 1988., str. 127–133.
- Bezljaj,** France: »Zakonitosti arealov v slovenski leksiki«, u: *X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1974., str. 7–13.
- Despot,** Branko: »Metodsko uz prevod Aristotelove Metafizike«, *Filozofska istraživanja* 6(1986) 2(17), str. 569–571.

⁵⁷ T. Ladan, »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 384.

⁵⁸ T. Ladan, »Sadržaj i izričaj Aristotelove Fizike«, u: Aristotel, *Fizika*, Zagreb 1987., str. XXVII.

⁵⁹ B. Despot, *ibid.*, str. 569.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 570.

- Gadamer**, Hans-Georg: »Heidegger und die Griechen«, u: *Hermeneutik im Rückblick*, GW 10, Tübingen 1995, str. 31–45.
- Heidegger**, Martin: *Grundbegriffe*, GA 51, Frankfurt am Main ²1991.
- Heidegger**, Martin: *Holzwege*, GA 5, Frankfurt am Main 1977.
- Heidegger**, Martin: *Kant und das Problem der Metaphysik*, GA 3, Frankfurt am Main 1991.
- Heidegger**, Martin: *Was heißt Denken?*, Tübingen 1954.
- Herrmann**, Friedrich-Wilhelm von: »Übersetzung als philosophisches Problem«, u: *Zur philosophischen Aktualität Heideggers*, sv. III: *Im Spiegel der Welt: Sprache, Übersetzung, Auseinandersetzung*, izd. D. Papenfuss i O. Pöggeler, Frankfurt am Main 1992., str. 108–124.
- Jakobson**, Roman: *Lingvistični in drugi spisi*, Ljubljana 1989.
- Ježić**, Mislav: »O prijevodima Aristotela u nas. Pregled cjelovitih prijevoda, tipovi prijevoda, kulturno-povijesne opaske«, *Godišnjak za povijest filozofije* 5(1987), str. 285–308.
- Knežević**, Anto: *Filozofija i slavenski jezici*, Zagreb 1988.
- Knežević**, Anto: »Ladanovi prijevodi Aristotelovih spisa: slavenska tradicija u europskom kontekstu«, u: *Filozofska istraživanja* 10(1990) 3(36), str. 725–742.
- Knežević**, Anto: *Najstarije slavensko filozofsko nazivlje*, Zagreb 1991.
- Knežević**, Anto: »Prevođenje Aristotelovih spisa u nas – nazivlje«, *Godišnjak za povijest filozofije* 5(1987), str. 309–315.
- Ladan**, Tomislav: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb 1985., str. 375–394.
- Ladan**, Tomislav: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Nikomahova etika*, Zagreb 1982., str. 243–248.
- Ladan**, Tomislav: »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Politika*, Zagreb 1988., str. 272–288.
- Ladan**, Tomislav: »Sadržaj i izričaj Aristotelove Fizike«, u: Aristotel, *Fizika*, Zagreb 1987., str. V–XXXIV.
- Lozar**, Janko M.: »Nietzsche and Heidegger«, *Synthesis Philosophica* 23(2008) 1(45), str. 121–133.
- Mikulić**, Boris: »Metafizika ili 'prekonaravljje'«, *Theoria* 3–4(1985), str. 193–198.
- Ramovš**, Fran: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I.*, Ljubljana 1995.
- Svetlič**, Rok: »Teza enega pravičnega odgovora – med R. Dworkinom in G. W. F. Heglom«, *Dignitas* (2011) 49/50, str. 105–117.
- Urbančič**, Ivo: »Komentar k prevodu Herrmannovega besedila in oris poti«, *Nova revija* 7 (1988) 73/74, str. 777–783.
- Zore**, Franci: *Obzorja grštva. Logos in bit v grški filozofiji*, Ljubljana 1997.

**ON THINKING AND TRANSLATING PHILOSOPHY:
TOMISLAV LADAN'S TRANSLATION OF ARISTOTLE'S WORKS FROM THE
STANDPOINT OF TRANSLATABILITY OF PHILOSOPHY AND ARISTOTLE'S
METAPHYSICS**

Franci Zore

University of Ljubljana, Faculty of Arts

ABSTRACT: Tomislav Ladan published four major translations of Aristotle's works in less than ten years, which ensures a philosophical and philological reflection on translating antique philosophical works. Radically speaking, the question of writing philosophical works arose as early as Plato, so we can ask ourselves today whether philosophy, which maybe is not possible to write about (and subsequently to understand), can be translated, is it possible to translate antique philosophy with a thousand-year gap? While translating, one can put the focus on various translational principles, but preserving the literalness and foreignness of the translation seems closer to the philosophical point of translating: it is clear that it is not so much about the translation, as it is about the meaning in the context of (co)philosophising.

Keywords: *Aristotle; Tomislav Ladan; translating philosophy; Aristotle's metaphysics*